

Словенска терминологија данас

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Volume CLXVII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 28

SLAVONIC TERMINOLOGY TODAY

Accepted at the 5th meeting of the Department of Language and Literature
of 30th May, 2017, on the basis of reviews presented by *Predrag Piper*
and *Rajna Dragičević*

Editors

PREDRAG PIPER, full member of the Academy
Dr VLADAN JOVANOVIĆ

BELGRADE
2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXVII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 28

СЛОВЕНСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА ДАНАС

Примљено на V скупу Одељења језика и књижевности
од 30. маја 2017. године, на основу реферата
академика *Предрага Пипера* и проф. др *Рајне Драгићевић*

Уредници

академик ПРЕДРАГ ПИПЕР

др ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ

БЕОГРАД

2017

Издају
Српска академија наука и уметности
и
Институт за српски језик САНУ

Уређивачки одбор

Предраг Пипер, редовни члан САНУ, Слободан Реметић, редовни члан АНУРС,
проф. др Мато Пижурица, проф. др Срето Танасић, проф. др Софија
Милорадовић, проф. др Рајна Драгићевић, доц. др Исидора Бјелаковић,
проф. др Викторија Людвигівна Иващенко, проф. др Сергей Викторович
Гринеv-Гринеvич, др Сергей Дмитриевич Шелов, prof. dr Ewa Wolnicz-Pawłowska,
к. ф. н. Вячеслав Константинович Щербин, др Марина Спасојевић и
др Владан Јовановић

Рецензенти појединачних радова

проф. др Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, проф. др Гордана Јовановић,
проф. др Мато Пижурица, проф. др Људмила Поповић, проф. др Срето Танасић,
dr Peter Weiss, prof. dr Ewa Wolnicz-Pawłowska, проф. др Рајна Драгићевић,
проф. др Душко Витас, проф. др Сергей Викторович Гринеv-Гринеvич,
проф. др Софија Милорадовић, проф. др Александар Милановић, др Марта
Бјелетић, др Снежана Петровић, др Викторија Людвигівна Иващенко,
доц. др Исидора Бјелаковић, к.ф.н. Вячеслав Константинович Щербин,
др Владан Јовановић

Лектор и коректор радова на српском језику
Марија Селаковић

Коректура резимеа на енглеском језику
Clare McGinn Zubac

Превод и коректура резимеа на руском језику
Свејлана Гољак, Эльвира Анатольевна Сорокина

Коректура радова на руском језику
Эльвира Анатольевна Сорокина

Припрема за штампу
Милан Тасић

Тираж 400 примерака

Штампа
Службени гласник, Београд

САДРЖАЈ

Уводно слово 9

I. ПОГЛЕД НА РАЗВОЈ ТЕРМИНОЛОШКИХ И ТЕРМИНОГРАФСКИХ ИСТРАЖИВАЊА У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА. ПРАВЦИ У ТЕРМИНОЛОГИЈИ

Викторія Людвігівна Іващенко: Слов'янське термінознавство:
проблематика й перспективи розвитку 15

Эльвира Анатольевна Сорокина: Формирование теории
языка для специальных целей (ЯСЦ) 29

Сергей Викторович Гринев-Гриневич: Антропологистика
как современное развитие терминоведения 41

Кацярына Пятроўна Любецкая: Спецыяльная лексіка
беларускай мовы як аб'ект даследавання беларускіх
лінгвістаў у канцы ХХ – пачатку ХХІ стст. 51

Marta Małachowicz: Prace dyplomowe z dziedziny terminologii
i terminografii powstałe w instytucie komunikacji
specjalistycznej i interkulturowej uniwersytetu
warszawskiego w latach 2010–2015 61

II. ТЕРМИНОЛОГИЈА И РЕЧНИЦИ

Сергей Дмитриевич Шелов: Универсальный терминологический
словарь: новый тип терминологических словарей 71

Юрий Николаевич Марчук: Проблемы многоязычной
терминографии 85

Марија С. Ђинђић: Обрада лингвистичких и
граматичких термина у двојезичном описном
речнику (на примеру Новог турско-српског речника /
Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük) 91

Данко Шипка: Двојезична терминологија исламских термина	101
Рада Стијовић, Олга Сабо, Ранка Станковић: Речник САНУ као база термилошких речника (на примеру Речника кулинарства)	109
Володимир Володимирович Дубичинський: Терминографичні праці харківських лексикографів	125
Вячеслав Константинович Щербин: Отраслевая лексикографія Беларусі	135

III. ГРАМАТИЧКА И ЛИНГВИСТИЧКА ТЕРМИНОЛОГИЈА

Јованка Радић: О логичким основама српских лингвистичких термина на <i>-ица</i> и <i>-ина</i>	149
Милош М. Ковачевић: О термину субјекат у србистици	173
Вељко Ж. Брборић: Српска правописна терминологија данас – у науци и настави	187
Драго Тешановић: Централни и периферни суфикси у српској дериватологији	197
Сања Ж. Ђуровић: Основни појмови морфематике српског језика	213
Марина Љ. Спасојевић: Појмовно-термилошки апарат при проучавању глаголског вида и сродних појава у србистици у светлу аспектолошких приступа	229
Наташа С. Вуловић: Употреба основних фразеолошких термина у српској (и словенској) лингвистици	243
Владан З. Јовановић: Српска терминологија у <i>Речнику словенске лингвистичке терминологије</i> из угла савременог стања српске лингвистике	253
Milan Harvalík: Slovánská onomastická terminologie v mezinárodním kontextu	267
Iveta Valentová: Slovenská onomastická terminológia	277

IV. СТАНДАРДИЗАЦИЈА ТЕРМИНА У ПРОШЛОСТИ И САДАШЊОСТИ. ТЕРМИНИ И КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКА НОРМА

Виктор Д. Савић: Српски називи документа у средњем веку – према самим документима (1189–1346)	291
Исидора Г. Бјелаковић: Синонимија у терминологији код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и астрономија)	305
Александар М. Милановић: Развој српске термилошке мисли у 19. веку: допринос Лазе Костића	317

Марина С. Јањић: Школска терминологија у дијахронијској перспективи	331
Ewa Wolnicz-Pawłowska: Problemy terminologiczne w działalności UNGEGN	343
Tanja Fajfar: Jezikovnokulturna ustreznost kot terminološko načelo	351
Mojca Žagar Karer: Terminološko svetovanje: izkušnje in perspektive	361
Lana Hudeček: Anglizmi u hrvatskome nazivlju	371
Milica Mihaljević: Terminologija kao deskriptivna ili preskriptivna znanost – stanje u Hrvatskoj	383

V. ТЕРМИН И ЛЕКСИЧКИ СИСТЕМ

Милорад П. Дешић: Специјална лексика и полисемија	407
Рајна М. Драгићевић: Детерминологизација као процес општег лексичког фонда	417
Mariusz Górnicz: Czy naukowcy z krajów słowiańskich lubią terminy metafory?	425

VI. ФУНКЦИОНАЛНА РАСЛОЈЕНОСТ ТЕРМИНОЛОШКОГ ИЗРАЗА – НАУЧНА, ПРОФЕСИОНАЛНА (СТРУЧНА) ТЕРМИНОЛОГИЈА И СПЕЦИЈАЛНА ЛЕКСИКА ДУХОВНЕ И МАТЕРИЈАЛНЕ КУЛТУРЕ НАРОДНИХ ГОВОРА

Ружица С. Левушкина: Лексеме из општег лексичког фонда као термини у сфери православне духовности	439
Альбіна Анатоліївна Ковтун: Способи непрямой номінації релігійних понять в українській мові	451
Ђорђе Р. Оташевић: Рад на српској слободнотидарској терминологији	461
Гордана Р. Штасни: Термини у домену нанотехнологије	469
Оксана Чмелікова-Газдошова: Субстантивовані прикметники в українській і чеській юридичній термінології	481
Бојана С. Милосављевић: Филозофска лексика у речнику и у говору	493
Милан С. Ајдановић: Грецизми у српском географском терминосистему	509
Валентина Федоровна Новодранова: Когнитивное моделирование терминосистемы предметной области знания	521
Ольга Михайловна Рылкина: Способы терминообразования русских нозологических терминов (на материале русскоязычной терминологии детской кардиологии)	529

Тамара Валентиновна Рожкова: Статус и типологизация глагола в медицинской терминологии	537
Елена Викторовна Рыжкина: О некоторых динамических процессах в современной русской терминологии	549
Маргарита Николаевна Лазарева: О соотношении интернационального и национального в научных названиях растений (на материале русского языка)	557
Оксана Вікторівна Нарушевич-Васильсва: Семантико-тематична та категорійно-поняттєва організація української термінології харчової промисловості	567
Драгана И. Радовановић: Од Вукове трпезе из његовог Рјечника до Матичиног једнотомника	577
Неђо Г. Јошић: Народни називи воћака код Срба и критеријуми њиховог раслојавања	587
Мирјана С. Петровић-Савић: Из географске терминологије Јадра	599
Ивана В. Лазић-Коњик: Лексика традиционалне културе према тематским пољима	613
Софија Ј. Мићић-Кандијаш: Лексиколошки и лексикографски аспекти превођења енглеских медицинских израза на српски	625

VII. ЕЛЕКТРОНСКЕ ТЕРМИНОЛОШКЕ БАЗЕ ПОДАТАКА И ЊИХОВА ПРИМЕНА У ТЕРМИНОЛОГИЈИ, ТЕРМИНОГРАФИЈИ И ЛЕКСИКОГРАФИЈИ. ТЕРМИНОЛОШКИ САЈТОВИ И ПОРТАЛИ

Александр Васильевич Зубов: Способы автоматического извлечения терминов из текста	639
Paweł Kowalski, Zofia Rudnik-Karwatowa: Wykorzystanie terminologii w systemie informacyjno-wyszukiwawczym językoznawstwa sławistycznego iSybisław	643
Maja Bratanić, Ana Ostroški Anić, Siniša Runjaić: Od baze do portala – razvoj nacionalne terminološke infrastrukture	657
Jana Levická: Počiatky slovenskej terminologickej databázy a jej súčasnosť a budúcnosť	667
Максим Олегович Вакуленко: Віртуальна українсько-російсько-англійська термінографічна лабораторія з фізики: сучасні лінгвістичні технології у фаховій мові	679

УВОДНО СЛОВО

Зборник пред нама настао је из реферата изложених на Међународном научном симпозијуму *Словенска терминологија данас*, који се одржао 11–13. маја 2016. године у Београду, у организацији Српске академије наука и уметности (Одељења језика и књижевности), Института за српски језик САНУ, Академије наука и умјетности Републике Српске (Одјељења књижевности и умјетности) и Матице српске. У Организационом одбору скупа били су: Предраг Пипер, редовни члан САНУ, Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, проф. др Срето Танасић, проф. др Софија Милорадовић, проф. др Мато Пижурица, проф. др Рајна Драгићевић, доц. др Исидора Бјелаковић, др Викторија Људвиговна Ивашченко, к. ф. н. Вјачеслав Константинович Шчербин и др Владан Јовановић. Секретари Организационог одбора били су др Марина Спасојевић и др Мирјана Петровић-Савић, а научни секретари: Весна Ђорђевић и Бојана Томић. Будући да је један од основних циљева с којим је основано Друштво српске словесности био рад на стварању српске научне терминологије, одржавање Симпозијума у оквиру програма обележавања 175 година од оснивања Друштва, данас Српске академије наука и уметности, била је прилика изнова се подсетити овог важног догађаја.

На Међународном научном симпозијуму *Словенска терминологија данас* изложено је 63 реферата, а учесници су били из 11 земаља: Србије, Републике Српске (Босна и Херцеговина), Хрватске, Словеније, Пољске, Чешке, Словачке, Русије, Белорусије, Украјине и Сједињених Америчких Држава.

Првог дана, пре него што је Симпозијум званично био отворен, одржан је састанак чланова Терминолошке комисије при Међународном комитету слависта, по унапред припремљеном програму Комисије. На састанку Комисије, поред осталог, разговарано је о динамици рада на изради колективне монографије *Словенска терминологија крајем 20. и почетком 21. века* и изради библиографије радова из терминолошке лингвистичке проблематике за поменути период. Поред чланова Комисије, на Симпозијуму су учествовали домаћи и страни филолози из више лингвистичких дисциплина, будући да терминологија представља важан сегмент номенклатуре сваке појединачне науке, дисциплине, па тако и лингвистике у целини.

Скуп је отворен поздравном речју потпредседника Српске академије наука и уметности академика Љубомира Максимовића, а потом су поздравне речи упутили и представници других установа у својству организатора и покровитеља скупа: проф. др Слободан Реметић, редовни члан Академије наука и умјетности Републике Српске, др Миодраг Матицки, потпредседник Матице српске, проф. др Срето Танасић, директор Института за српски језик САНУ, и проф. др Љиљана Бајић у име Савеза славистичких друштава Србије и Међународног комитета слависта. На пленарној седници, којој су председавали академик Предраг Пипер, др Викторија Људвиговна Ивашченко и проф. др Срето Танасић, изложено је седам реферата, у којима су представљена истраживања у области терминологије из седам словенских лингвистичких средина: Украјине, Русије, Словеније, Белорусије, Пољске, Хрватске и Србије.

Другог дана скупа организоване су две паралелне секције, уобличене у два преподневна и два послеподневна блока. Након сваког блока предвиђена је и реализована петнаестоминутна дискусија. У оквиру прве секције изложено је деветнаест реферата, у којима су обрађивани проблеми из лингвистичке терминологије у словенским језицима, затим представљене анализе термина из разних области знања и стваралаштва из угла етимологије, историјског развоја и савременог стања, анализирана практична питања упоредне и вишејезичне терминологије и терминографије. У оквиру друге секције, изложено је деветнаест реферата, у којима су обрађене теме везане за место термина у лексичком систему словенских језика, упоредно изучавање терминолошких система, израду терминолошких електронских база и портала, као и израду терминолошких речника.

Током трећег дана скупа паралелне секције подразумевале су преподневни и један послеподневни блок (само у првој секцији), након којих је, такође, организована петнаестоминутна дискусија. У оквиру прве секције изложено је дванаест, а током друге секције седам реферата. У рефератима су обрађиване теме које се односе на функционалну раслојеност терминолошког израза, затим питање терминологије у језицима специјалне намене, проблем интернационализације и национализације у терминологији словенских језика итд. С обзиром на славистичку природу скупа, теме реферата, као што је било очекивано, у првом реду биле су посвећене дескриптивним, нормативним и компаративним аспектима словенске терминологије данас и у њеној историји.

Радови представљени у овом зборнику одражавају главне токове у којима се у словенском свету данас развија терминологија схваћена у два основним значењима – као 1) уређен систем специјалних лексичких јединица у служби одређене науке, струке, духовности, уметности и сл. и као 2) аутономна лингвистичка дисциплина која се бави изучавањем термина као

јединица термилошког система. Садржај зборника чине радови који су груписани у оквиру следећих целина: *I. Поглед на развој термилошких и термилографских израживања у словенским језицима. Правци у терминологији, II. Терминологија и речници, III. Грамаћичка и лингвистичка терминологија, IV. Стандардизација терминологије у прошлости и садашњости. Термини и књижевнојезичка норма, V. Термин и лексички систем, VI. Функционална слојеност термилошког израза – научна, стручна (професионална) терминологија и специјална лексика духовне и материјалне културе народних говора, и, као последње поглавље, VII. Електронске термилошке базе података и њихова примена у терминологији, термилографији и лексикографији. Термилошки сајтови и портали.*

Овај симпозијум била је zgodна прилика да се сагледа српска терминологија у ширем словенском лингвистичком контексту, да се погледа оно што је досад урађено и оно што још треба урадити. С друге стране, учешће великог броја домаћих лингвиста на скупу и објављивање њихових радова у овом зборнику омогућује да се српска лингвистика у пољу терминологије на ваљан начин представи широј словенској публици.

Уредници

СПОСОБИ НЕПРЯМОЇ НОМІНАЦІЇ РЕЛІГІЙНИХ ПОНЯТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ*

Альбіна Анатоліївна Ковтун**

У статті досліджено ефективні способи непрямой номінації позарелігійних явищ словами, прямі значення яких в українському мовленні стосуються релігійної сфери; зокрема, зосереджено увагу на метафоризації. Указано, що кількісно переважає функційна подібність, на основі якої форму мовної одиниці, що первинно називає релігійний об'єкт, використовують для називання об'єкта нерелігійного. Помітну активність має також перенесення від сфери конкретно-фізичного світу до недоступних для безпосереднього чуттєвого сприйняття сфер психологічного та соціального життя. Саме воно частіше пов'язане з актуалізацією позитивної оцінки, досягненням колориту піднесеності й урочистості, а подібність функцій та невиразних асоціативних ознак здебільшого використовують для іронізації. За спостереженнями автора, в українському мовленні, порівняно із зафіксованими значеннями у словниках, більше непрямих номінацій, забарвлених позитивно.

Ключові слова: релігійна лексика, непряма номінація, метафоризація, метонімізація, аксіологія

Лексика релігійної сфери виокремлює духовний світ, витлумачує явища релігійного порядку. Незважаючи на те, що вона співвідносна з термінами (велика її частина формулює зміст релігійно-наукових понять), їй повною мірою притаманні полісемія, синонімія, антонімія тощо, як і загальноживаним словам. В. Гак підкреслює, що оскільки термінологічною лексикою можуть користуватися ті самі люди, що й нетермінологічною, то однозначність

---

* Дослідження є реалізацією частини проекту кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Розвиток і функціонування української мови в контексті взаємодії сакральних і несакральних складників» (номер державної реєстрації 0111U003619).

** Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна; albkovtun500@gmail.com

чи відсутність синонімії «є здебільшого ідеальним побажанням, аніж досяжною реальністю терміносистем» (Гак 1971: 70). Термін буквально бореться зі стихією живого слова, зауважує О. Султанов, ілюструючи тісний зв'язок терміна і слова цікавим порівнянням: «Телеграфну» функцію виконує нібито один матеріальний носій, різниця тільки в тому, що дерево живе, а стовп ні» (Султанов 2007: 15–16). Термін – це не штучний знак, а слово чи словосполучення в особливій функції вираження спеціального поняття (Даниленко 1977: 65).

Саме тісним зв'язком багатьох релігійних термінів та загальновоживаної лексики, на відміну від лексики точних, природничих чи технічних галузей, можна пояснити факт меншої уваги до них дослідників, як і до лексики інших гуманітарних спеціальностей. Релігійна лексика в українській мові є відкритим системним об'єднанням слів, значення яких добре відшліфовані за віки. Її проникність зумовлена функційним навантаженням складників – служити позначенням понять важливої для кожного християнина сфери духовного життя. Поряд зі словами, зрозумілими обмеженому колу людей, переважно служителям церкви (*стихара, ектенія*), в українській мові функціонує чимало й таких, які знає практично кожний вірник. У повсякденному вжитку пересічних мовців релігійні терміни видозмінюються, оскільки «словесні значення, пробуджуючи поняття, одночасно, як правило, викликають емоційні, вольові, естетичні та інші відображення дійсності, що зливаються і з поняттями, і тими самими словесними значеннями у складну семантичну єдність» (Головин 1977: 73). Тому в українській мові частина релігійно маркованих слів істотно ослабила свої стильові ознаки, незважаючи на збереження первинної семантики (*Бог, церква, ікона, писанка, пасха* та ін.), а окремі лексеми за межами релігійної сфери набули нових переносних значень (*благословити, благодать, гріх, молитися*) (Дзюбишина-Мельник 1994: 17). Якщо в терміносистемі релігійна лексика зазнала мінімальних змін (*отець* 'Бог' → *отець* 'священик'), то в живомовній стихії вона безперешкодно пов'язується з іншими словами. Загалом не тільки релігійні, а практично всі терміни, як стверджує Л. Булаховський, хоч як дбають про підтримання своїх властивостей, «зазнають загальної долі слів – у своєму історичному житті й вони не уникають впливу тих чи тих обставин, що розхитують початкову домовленість щодо значень, укладених у терміни» (Булаховський 1966: 20).

Виявлення рівня проникності релігійної лексики в так звані «образні» стилі сьогодні є актуальною мовознавчою проблемою в Україні після тривалого панування радянської атеїстичної ідеології. Зрозуміло, що тоді, коли держава прагнула знищити віру в Бога, поза увагою українських словників, зокрема співавторів академічного 11-томного «Словника української мови» (1970–1980 рр.), залишилося чимало похідних значень та відтінків значень релігійних лексем: до картотеки цієї авторитетної лексикографічної праці не

ввійшли тексти, заборонені ідеологами (письменників «розстріляного відродження», шістдесятників, репресованих 70-тих рр., письменників, які емігрували з України, та ін.), а ті, що стали джерельною базою, були ретельного цензуровані. Наприклад, в 11-томнику відсутні похідні нерелігійні значення лексеми *апокаліптичний*, хоча в У. Самчука, В. Барки, О. Гончара (в його «Щоденнику») та інших письменників того періоду вони є: *Така апокаліптична відповідь природи на глумління над нею* (О. Гончар); *...переміг апокаліптичного вісника, що символізує собою голод* (В. Барка).

Іншою не менш вагомою причиною неповного висвітлення семантичного обширу релігійної лексики вважаємо інтралінгвальну. Лексикографи, частіше ілюструючи значення та їхні відтінки прикладами з художнього мовлення (а цей функційний різновид літературного мовлення є одним з головних чинників розвитку мови (Булаховський 1975: 470), на жаль, тримаються максимального збереження статичної мовної картини світу, не визнаючи багатьох значень чи відтінків значень «живого» слова. Так, лексемі *Голгофа*, як засвідчують контексти, мовці актуалізують не лише у прямому значенні «місце тяжких мук, випробувань, страти (за власною назвою пагорба поблизу Єрусалима, де, за Євангелієм, було розп'ято Ісуса Христа)» (СУМ-1: 195), але й у переносних, однак навіть найновіші словники це не фіксують: *...цей поетичний ловелас / вкраїнську оббрехав Голготу* (В. Стус); *Як людина і як жінка я щиро співчуваю Юлії Тимошенко й не бажаю їй ні політичної, ні фізичної смерті на тій українській Голгофі, якої вона амбітно досягла* (УЛГ, 2011, № 23). Узуалізувалося і значення «кінець світу» в лексемі *Армагедон*, поки що також відсутнє в лексикографічних джерелах: *Боротьба професіоналів проти популістів, інтелектуалів проти снобів набула відтінку Армагеддону* (ДТ, 2005, № 6). Хоча, звичайно, багато нових значень, утворених за допомогою вторинної актуалізації релігійних лексем, внесені до нових словників: *апокаліпсис* «(перен.) що-небудь жахливе, катастрофічне для світу, цивілізації» (СУМ-1: 28; СУМ-20), *небожитель* «(перен.) мешканець пентахауза» (СУМ-1: 618) та ін. Крім цього, значення релігійних лексем мають чимало відтінків, що могли б увійти до словникових дефініцій. На нашу думку, має рацію Г. Склярєвська, яка вважає, що «зосередження уваги на тих компонентах значень, які вказують на умови й форми функціонування слова у типових актах мовлення, виокремлення цих компонентів як спеціальних об'єктів лексикографічного опису сприятиме повнішому й адекватному мовній реальності уявленню про зміст лексичного значення та його структуру» (Склярєвская 1995: 70). Так, у словниках лексема *душа* має значення «найголовніше в чому-небудь, суть чогось» (СУМ-1: 261; СУМ-20), яке в мовленні конкретизовано як «ментальність нації» (*Тож реставратори імперії добре знають, що роблять, раз по раз нагадуючи про солов'їну слов'янську душу* (Ю. Андрухович), «сумління» (*Жура душу точить. Чую, що тім'я моє до моху клониться* (М. Дочинець).

Письменники, журналісти утворюють найрізноманітніші оказіональні переносні значення (А. Шамота їх називає «пластичними значеннями» [Шамота 1967: 15]). І такий розвиток лексики не є хаотичним, а має системні обмеження, пов'язані із загальними законами мови. В. Калашник зауважує, що образні засоби в художньому мовленні, зокрема, «на рівні семантичного аналізу при денотативній спільності виявляють системну організацію» (Калашник 2012: 129). С. Толстая стверджує: «...у зоні лексем і в зоні вживань діють ті самі механізми семантичної деривації» (Толстая 2008: 28–29). О. Падучева вважає, що до процесі неологізації залучено «аналогічні для найвишуканіших літературних текстів і повсякденного сленгу» механізми (Падучева 2004: 15).

Л. Колшанський визнає потребу в аналізі семантики будь-якої мовної одиниці в усіх контекстних зв'язках, які охоплюють так звану багатозначність мовних явищ як узагальнювальної категорії реальних мовних виявів; убачає доцільність детального вивчення різножанрового мовлення, що дало б змогу визначити межу між загальноприйнятим та індивідуальним (Колшанський 2007: 18). Це суттєво спростило б моделювання відношень між базовими й похідними значеннями полісемантичної лексики, які насправді, за П. Гриценком, складно однозначно кваліфікувати чи як авторські семантичні деривати, творчі знахідки, чи як використання лінгвальних елементів, наявних у колективному досвіді (Гриценко 2012: 50).

Типологію номінацій релігійними лексемами тих нерелігійних понять, які вже мають назви в українській мові, ще не здійснено, що й стало **метою** цього дослідження. В основі аналізу – тексти «образних» (художніх та публіцистичних) стилів української мови, увагу до яких зумовило усвідомлення важливої ролі образного слова у формуванні мови.

Кількісні показники контекстних оновлень релігійних лексем у номінативних актах поза релігійною сферою засвідчують цілковиту перевагу метафорного способу – більше 90 %. Найактивнішим різновидом метафорного оновлення релігійної лексики в художньому й публіцистичному стилях української мови є перенесення на основі фонетичної подібності:

а) способу чи мети дії, стану, процесу: **помазання** «християнський обряд мирування» → «ірон. визнання»¹: **помазання** *нового істеблішменту* (Д, 2014, № 209); **мантра** «ірон. невиправдане повторення якого-небудь твердження»: *...стала священною мантрою всіх політичних сил* (ДТ, 2013, № 1); *він мантрами якимись говорить, начитався Енгельса і не сприймає нормальної інформації* (С. Жадан); **ніст** «ірон. обмеження в чому-небудь поза бажанням кого-небудь»: *великий ніст українського кіно* (ДТ, 2002, № 3); **причащати** «ірон. бити, шмагати кого-небудь»: *причащати по хребті буком*

¹ Далі первинних (релігійних) значень не подаватимемо, а лише метафорні.

(І. Чендей); **царство Боже** «ірон. найсприятливіші умови»: *Називаю це царством Божим для мультиплікації* (ДТ, 2012, № 1); **Різдво** «уроч. народження»: *«Ніч перед Різдом нації!» Переживаємо справді зоряні часи: на Україні загальне піднесення. Активність виборців небувала...* (О. Гончар);

б) ознаки дії, стану: **апокаліптичний** «катастрофічний»: **апокаліптичні** «постчорнобильські» мотиви (УЛГ, 2012, № 16); **біблійний** «немолодий»: *сказати щире пошанувальне слово перед портретом Григорія Сковороди вже поважного, біблійного віку* (ДТ, 2002, № 46); **євангельський** «людинолюбний»: *Підвищення пенсій – це майже євангельська чеснота влади* (ДТ, 2014, № 8); **іконний** «ірон. надмірно захопливий»: *якесь сліпе, іконне поклоніння чоловікові* (ДТ, 2010, № 10);

в) діяльності, способу дії чи манери поведінки особи: **апостол** «ірон. посланець, який виконує певне доручення, вигідне для доручителя»: *Ну а коли таку режисури тепер «штампують» виключно для комерційної прірви – для серіаловиробництва... Тоді хай чорти з цього бізнесу самі й оплачують навчання своїх «апостолів»* (ДТ, 2012, № 17); **місіонер** «ірон. пропагандист»: *Поприсилали сюди своїх місіонерів, діяли тихо. Як Іуда* (ДТ, 2012, № 8); **пастир** «ірон. поводитир», **паства** «ірон. підлеглі»: *І поки пастирі готують революцію, паства готується до бунту* (ДТ, 2011, № 40); **душпастир** «оберіг»: *Шевченко у ролі всевічного душпастиря людності* (УЛГ, 2012, № 14); **дяк** «ірон. чиновник»: *Радіють тренери... і лише «думні дяки» копаються в папірцях, зображуючи старанність, на яку зроду не страждали* (ДТ, 2009, № 28); **монашка** «ірон. пристойна дівчина»: *Розводити воші, / Собаки і бджоли, / Поставити храм / І завести монашок, / Одну навіть можна / Взяти в жони* (С. Жадан); **небожител** «ірон. державний чиновник вищого рангу»: *теперішні небожителі мертвою хваткою триматимуться за державу, смертельно боючись відповідати за все* (ДТ, 2010, № 47); **хрестоносець** «ірон. визволитель»: *підкреслювати самотійну участь українців у європейській коаліції хрестоносців буде не так уже й «правильно з ідеологічного погляду»* (ДТ, 2012, № 4);

г) змісту, функції чи призначення предмета, споруди, місця: **Біблія** «авторитетна книга»: *Вартовий читає напружено «Капітал». – Біблія Революції!..* (І. Багрянний); **церква** «ірон. об'єднання людей за спільною метою, програмою дій»: *...відлучився від більшовицької церкви самочинно* (О. Гончар); **келія** «ірон. приміщення відлюдника»: *Ледь стримав дрозь у келії Кремля* (УЛГ, 2012, № 17); **іконостас** «ірон. стіна з портретами осіб, яких беззастережно возвеличують»: *роздивлялася «іконостас» біля приймальні міністра – портрети десяти колишніх глав Мінпромполітики України* (ДТ, 2005, № 18); **Мекка** «центр певної діяльності чи інтересу»: *Лежить городів гарбузова Мекка* (Л. Костенко); **Голгофа** «поприще страждань, мук, знищення; муки, смерть»: *Соловецька голгофа Леся Курбаса* (ДТ, 2005, № 6).

Інші типи метафорного оновлення релігійної лексики є менш актуальними, наприклад перенесення на основі зовнішньої подібності: **амвон** «те, що на видноті»: *Вся земля – святий амвон! / Сяйвом душі всі облиті, / І немає їм на світі / Заборон* (Г. Чупринка); **престол** «найвище місце»: *Престол природи. Один, мабуть, з небагатьох на планеті. Видно звідси пів-Грузії* (О. Гончар); **риза** «вранішній небокрай»: *День світає у ризах пасхальних* (УЛГ, 2012, № 17); **пісниковий** «худий»: *І такий був богомільний і пісниковий чернець, що вітер його кидав долі* (М. Дочинець).

Зіставлення мовленнєвих і мовних (вже визнаних у лексикографії) (див. (Ковтун 2016) метафорних реалізацій релігійної лексики доводить помітну активність у мовленнєвих реалізаціях такого напряму метафоризації, як перенесення від сфери конкретно-фізичного світу до недоступних для безпосереднього чуттєвого сприйняття сфер психологічного та соціального життя: **Бог** а) «найбільша сила»: *Богом Ньютон вважав силу тяжіння* (О. Гончар); б) «ідеал»: *А Богом Геннадія була Україна* (ДТ, 2014, № 3); в) «світогляд»: *Отже, для Сквороди Біблія, тобто її внутрішній, алегоричний світ, є Богом* (ДТ, 2002, № 46); **богиня** «сила магічності, привабливості»: *А ймення їй / – Богині тій – / Краса* (М. Вороний); **храм** а) «світ (світогляд)»: *Ніхто й на мить / Не міг вступить / В цей мій храм – / Олин вхожу / І там служу / Я сам* (М. Вороний); б) «духовність»: *народові завжди приходилось пройти цими сходами, щоб піднятись вище – це сходи, що ведуть у храм* (М. Вороний); **собор** «чистота»: *Бережіть собори своїх душ!* (Д, 2014, № 184); **Євангелія** «принцип життя»: *реле із келії повчань і євангелій / спрацьовує і пророства свіча...* (УЛГ, 2011, № 11); **ковчег** «духовність»: *Луна часослова / несе зі святого ковчега / спасенні покревні вкраїнській землі* (УЛГ, 2012, № 23); **жертвник** «здатність відмовлятися від особистих прав, вигод і т. ін.»: *В світозоряній блакиті / Стріне пісню вищий дух. / Ти не смієш жити на світі, / Раз твій жертвник потух...* (Г. Чупринка); **іконостас** «сукупність уявлень про осіб, яких беззастережно возвеличують»: *Крізь сяючий іконостас / імен і цитацій* (УЛГ, 2012, № 14); *...розтроцити весь соцреалістичний іконостас і викинути його з корабля сучасності* (Д, 1998, № 196); **хрещений** «рідний»: *Стрепенулись соколята, / Бо давно не чули / Хрещеної тії мови* (Т. Шевченко); **Великодній** «величний»: *У всій природі щось є великоднє* (О. Гончар). Зі збільшенням частки перенесень від сфери конкретного фізичного світу до недоступних для безпосереднього чуттєвого сприйняття сфер психологічного та соціального життя зростає кількість випадків актуалізації релігійних лексем з урочисто-піднесеним колоритом.

Іноді непрямі номінації утворюють за моделлю «неістота → істота»: **ікона** «той, ким захоплюються, кого возвеличують чи наслідують»: *Ще одна наша проблема – письменника завжди роблять іконою* (Д, 2013, № 2); **храм** «людина»: *Людина з її гідністю, правами є також храмом, який інколи потребує захисту* (ДТ, 2014, № 2).

Характерною рисою метафоризованих утворень є перенесення релігійного найменування на нерелігійне на основі невизрадної негативної асоціативної подібності майже з повною деактуалізацією логічної основи вихідного значення: **богобоязливий** «ірон. дивний; не такий, як всі»: *Моряк якийсь богобоязливий чи просто гальмонутий, навіть не знаю. Як пояснити, він, скажімо, мисться лише вночі, говорить, що не хоче, аби йому заважали* (С. Жадан); **проповідницький** «ірон. самовпевнений; затятий»: *Практично ж, щоб далеко не ходить, погляньте на нашого президента. IQ? Деся на рівні хору-жівських постолів. Але яка при цьому проповідницька безапелляційність* (О. Бойченко); **церковний** «спокійний»: *Незвична для сучасного світу, а для захожого з вулиці вже ледь не церковна атмосфера несуетності* (О. Забужко).

Метафорні відрелігійні номінації в образному мовленні відображають урочисто-піднесений, ліричний настрій мовця (*святий* замість *особливий*, *храм* замість *духовність*, *хрещений* замість *рідний*) та іронію (*монашка* замість *пристойна дівчина*, *катехізис* замість *надмірне повчання*, *проповідницький* замість *затятий*). Частина лексем аксіологічно неоднозначні. Так, лексемою *релігія* позначають не лише «комуністичну ідеологію», у такий спосіб натякаючи на одну з її негативних особливостей – заборону будь-якої релігії (*Були ми, історики, на жаль, слухняними рабами панівної тоді релігії – марксистсько-ленінської догми* (Н. Вітушко), але й називають усе «те, що додає сили», посилюючи позитивну сему ‘міцна віра’: *Україна була для нас релігією, яка допомагала вижити* (М. Дочинець). У номінативних актах (часто різночасових) релігійна лексема здатна реалізовувати одне значення з протилежними оцінками: *«Радянською іконою» назвав Клавдію Іванівну Лев Лещенко* (ДТ, 2006, №10). – *Не виправдовую Бориса Олійника – він вчинив гріх, але робити ікону з його опонента – на яких проstackів це розраховано?* (О. Гончар). Негативна характеристика притаманна переносним значенням, утвореним у результаті перенесень на основі невизрадної асоціативної ознаки.

Метафорне переосмислення релігійної лексики поза релігійною сферою свідчить про активне її використання в текстах різних жанрів та різної стильової належності. У тому, що релігійна лексика увійшла до українського словника підвищеного попиту сучасного українського мовця, переконує висока її словотвірна активність, здатність ставати мотиваційною основою для творення похідних слів. Як відомо, «неосемантизми виявляють на відміну від раніше запозичених слів-значень значно вищу словотвірну активність» (Клименко 2008: 20): *...вся ця «сакралка», яка переживується в літературі, вона сама по собі втрачає привабливість* (С. Жадан); *...роки тоталітарного дияволизму* (О. Гончар); *...рано чи пізно кожна добра душа втрачає рештки терпіння й самаритянства* (С. Жадан); *Кохання з елементами апо-столізації є особливо крихким* (С. Процюк); *З Лондона пишуть великодньо про «Собор»* (О. Гончар) та ін.

Метонімічний спосіб непрямой номінації релігійними лексемами нерелігійних понять менш актуальний. Його ілюструють такі основні семантичні моделі: а) «суб'єкт → те, що притаманне суб'єктові»: **Бог** «віра у Бога як Творця Всесвіту» (...*так і не вдалося вибити Бога з неї та озлобити її* (Д, 2014, № 241); **Каїн** «жорстокий намір братовбивці / зрадника» (*У кожного із нас в душі дремає Каїн / Собі на радість, брату на біду* (УЛГ, 2012, № 13); б) «атрибут → посада суб'єкта за цим атрибутом» (**риза** «посада священика»: «**Ризо, ризо!** Як небагатьох ти опреподобила!» (ДТ, 2002, № 46); в) «ознака А → ознака Б, що стосується ознаки А» (**небесний** «який має стосунок до тих, хто відійшов у вічний Всесвіт»: *Народження, весілля, похорони... Всіх цих людей уже давно немає на світі. Тому виставка* (фото. – А. К.) *і називається «Небесна хроніка»* (ДТ, 2006, № 11).

Отже, непряма номінація позарелігійних явищ словами, прямі значення яких стосуються релігійної сфери, відбувається в художньому й публіцистичному стилях української мови переважно (90 %) за допомогою метафорного способу. Найактивніше утворюються похідні значення на основі функційної подібності. Помітну активність має також перенесення від сфери конкретно-фізичного світу до абстрактного (психологічного та соціального життя). Саме воно частіше пов'язане з актуалізацією позитивної оцінки та досягненням колориту урочистості й піднесеності, а перенесення на основі подібності функцій та невиразних асоціативних ознак здебільшого виконують іншу аксіологічну функцію – їх використовують більше для іронізації. Активне метафорне функціонування релігійної лексики засвідчує розвиток української мови, і лексикографам залишається тільки встигати його фіксувати, бо за словниками, як відомо, оцінюють стан розвитку мови, її багатство.

ЛІТЕРАТУРА

- Булаховський 1975: Л. А. Булаховський, *Вибрані твори*, I, Київ: Наук. думка.
- Булаховський 1966: Л. А. Булаховський, *Нариси з загального мовознавства*, Київ: Радянська школа.
- Гак 1971: А. Г. Гак, Асимметрия лингвистического знака и некоторые общие проблемы терминологии, *Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики*, Москва: МГУЧ. 1–2, 68–72.
- Головин 1977: Б. Н. Головин, *Введение в языковедение*, Москва: Высшая школа.
- Гриценко 2012: П. Ю. Гриценко, Авторська лексикографія: Тарас Шевченко, *Українське і слов'янська лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові*, Київ: КММ, 40–68.
- Даниленко 1977: В. П. Даниленко, *Русская терминология. Опыт лингвистического описания*, Москва: Наука.
- Дзюбишина-Мельник 1994: Н. Дзюбишина-Мельник, Ще один стиль української літературної мови, *Культура слова*, 45, 14–20.

- Калашник 2012: В. С. Калашник, Поетична мова як суб'єкт лексикографії, *Українське і слов'янська лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові*, Київ: КММ, 127–133.
- Клименко 2008: Н. Ф. Клименко, *Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі*, Київ: Видавничий Дім Дм. Бураго.
- Ковтун 2016: А. Ковтун, Метафоризація українських релігійних лексем як чинник творення нерелігійних значень (на матеріалі лексикографічних джерел), *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea*, V, № 1, Cluj-Napoca: Editura Casa Cărții de Știință, 2016, 151–166.
- Колшанский 2007: Г. В. Колшанский, *Контекстная семантика*, Москва: ЛКИ.
- Падучева 2004: Е. Падучева, *Динамические модели в семантике лексики*, Москва: Языки славянской культуры.
- Скляревская 1995: Г. Н. Скляревская, Прагматика и лексикография, *Язык – система. Язык – способность*, Москва: Ин-т рус. яз. РАН, 63–71.
- Султанов 2007: А. Х. Султанов, *Слово и термин: Прологомены к философии имени*, Москва: РУДН.
- Толстая 2008: С. Толстая, *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*, Москва: Индрик.
- Шамота 1967: А. М. Шамота, *Переносне значення слова в мові художньої літератури*, Київ: Наук. думка.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ:

- СУМ-1: *Словник української мови*, відп. ред. В. В. Жайворонок, Київ: Просвіта, 2012.
- СУМ-20: *Словник української мови: у 20-ти т.*, гол. наук. ред. В. М. Русанівський, Київ: Наук. думка, 2010–2016, I–VI, <http://corp.ulif.org.ua/ExpIS/>
- Д: електрон. версія газети «День», <http://gazeta.zn.ua/archives>
- ДТ: електрон. версія газети «Дзеркало тижня», <http://gazeta.dt.ua/archives>
- УЛГ: електрон. версія газети «Українська літературна газета», <http://litgazeta.livejournal.com/calendar>
- УП: електрон. версія газети «Українська правда», <http://www.pravda.com.ua/archives/>

Albina Anatoliivna Kovtun

RELIGIOUS LEXICON AS A MEANS OF INDIRECT NOMINATION IN UKRAINIAN

Summary

The paper is devoted to the study of effective ways of the secondary naming of non-religious notions by means of religious lexemes in Ukrainian artistic and journalistic speech. It was established that metaphoric mode prevails over metonymic and hyperonymic derivations. The metaphoric mode that develops most actively is *functional* similarity transfer: *мантра* (*mantra*) “*ironic – an unjustified repetition of a statement*” (*the sacred mantra of all political forces*); *хрестоносець* (*crusader*) “*ironic – a liberator*” (*the European coalition of crusaders*); *іконостас* (*iconostasis*) “*ironic*”

– a wall on which pictures of dignified persons are placed (*gazing at the iconostasis near the Minister's outer office*); *причащати* (to administer communion) “ironic – to hit with a stick, to flog” (to administer communion by hitting one's back with a stick); *біблійний* (biblical) elderly (a portrait of *biblical-age Scovoroda*).

Significant activity was observed in the speech implementations of physiological and psychological impressions on the object: a) the transfer from the specific areas of the physical world to the spheres of psychological and social life, unreachable by direct sensory perception (*Бог* (God) „the greatest strength“ (the *God Newton believed in was gravity*), „an ideal“ (to *Gennady, God was Ukraine*), „a worldview“ (for *Scovoroda the Bible, that is, its internal allegorical world, is God*)) and b) the transfer of a religious designation associative feature, which is of a somewhat accessory nature, often even inexpressive, together with a near-total de-actualization of the cognitive base of the original meaning (*проповідницький* (preachy) „ironic – opinionated, obtrusive“ (*preachy peremptoriness*)). Thereby, the realization of the axiological function plays a special role in all metaphorical derivatives: *positive* semantic features are most frequently transferred from the real physical world to the spheres, inaccessible to direct sensory perception, thus creating a sense of solemnity and elation, while the transfer of *pejorative* associations is used as a means of exhibiting irony.

Since spoken Ukrainian, which more fully reflects the current state of language as compared to dictionaries, demonstrates an increase in secondary nominations formed by the transfer of positive characteristics (especially by attracting specific religious lexemes to create a sense of solemnity and elation), a certain purification of the semantics of some religious lexemes from the negative twentieth-century extraneous features may be assumed. Active metaphorization of religious lexicon is indicative of the high development of modern Ukrainian, and lexicographers must succeed in fixing it because, as it is well known, the development and richness of a language can be assessed only according to its dictionaries.

Keywords: religious lexicon, indirect nomination, metaphor, derivative- metonym, derivative-hyponym, axiology